

(октябрь, ноябрь) почва в Джейранчеле продолжает оставаться сухой. Тем не менее полынь душистая начинает вегетировать, что является реальным фактом. Это явление классики физиологии растений объясняют следующим «...это форма приспособления *Artemisia* к жесткому гидро-термическому режиму пустынь не являет-

ся основной, так как ксерофитизм есть способность растения переживать остро-засушливый летний период теряя основную часть листьев и подвергаться длительному обезвоживанию». Виды рода *Artemisia* из подрода *Serefidium* являются не только засухо-, но и морозоустойчивыми растениями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Атамов В.В. / Пастбищные экосистемы Аз-на и их значение / Баку. «Элм» 2000, 184 с. 2. Ахмедова С.З. Пути управления превращений природных фитоценозов в культурные агроценозы. Научные основы Гос-го Аграрного университета) Ташкент 2001. стр. 158-159. 3. Генкель Устойчивость растений к засухе и пути ее повышения -М., АН СССР, 1946-238с. 4. Лавренко Е.М. Об очередных задачах изучения географии и истории растительности стран /Бот. Ж. 1965, т. 50, №9 с. 39-33. 5. Малаев В.П. Теоретические основы акклиматизации -Л Изд. Всесоюзного института раст-ва, 1933. с. 167. 6. Синьковский Л.П. - Пастбища низкотравных полусаванн Северной Азии. Изд-во Душанбе, 1989, с. 261.

Biocological bases of rational use of deserted pastures of jeyranchol-hajinohur files

The researches spent a lot in 2000-2003 in steppe Jeyranchol-Hajinohur have led to an estimation of phytoculture role of edificator communities. (Catabrosella humilis u poa Bulbosa) in a strip of contact Artemisia lerchiana It has been found out relations of these plants to conditions of an environment, and it is established, what factors of an environment are solving in developments phytocultures. We have revealed their degree and came to the conclusion, that more willingly eaten by sheeps bulbous from the biological point of view is steady, will be multiplied radical, pulled out by grazed cattle. As bulbous (Poa Bulbosa) and kinds of sort Artemisia from underkind Serefidium are not only droueht-resistant. but also cold-resistant plants.

+++++

UOT 634.11: 631.542.32: 631.559: 631.1

ÇƏTİRİN FORMALAŞDIRILMASINDAN, ONUN KONTUR ÜSULUNDA BUDANMASI VƏ AŞAĞI SALINMASINDAN ASILI OLARAQ ALMANIN MƏHSULDARLIĞI VƏ İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİYİ

M.Ə.ŞAHBALAYEV, böyük elmi işçi, R.R.HEYDƏRLİ, baş iqtisadçı
Azərbaycan ET Bağçılıq və Subtropik Bitkilər İnstitutu

Ağacın ömrü, məhsuldarlığı, meyvənin keyfiyyəti çətinin formasından asılıdır.

Meyvə ağaclarının formalaşdırılması və budanması ən vacib aqrotexniki tədbirlərdən biridir. Ağacın formalaşdırılmasından və budanmadan yüksək məhsul almaq mümkün deyil.

Ağacın tez məhsul düşməsinə və daha yüksək məhsul alınmasına formalaşdırma və budama tez təsir edən amillərdən biri sayılır. Çünki formalaşdırılmış çətinin, kontur üsulunda budanmış və çətiri aşağı salmış ağacın açıq çətir hissələrinə düşən işıqdan daha səmərəli istifadə edilməsinə əlverişli şərait yaranır.

Formalaşdırma və kontur üsulundan budama aparmaqla çətinin eni və hündürlüyü boyca yığcam şəkildə saxlamaq

olur. Ona görə də ağacların formalaşdırma və boyu budama vasitəsilə tənzim edilir. Bu da bağda aparılan kompleks aqrotexniki işlərin mexanikləşdirilməsi və görülməsinin xeyli asanlaşdırır.

Çətin formasının ağacların hektarda sayca çox yerləşdirilməsində, tez məhsul düşməsinə və budamanın iş məhsulunun yüksəldilməsində əhəmiyyəti çox böyükdür.

Ağac daimi yerinə əkildikdən sonra ona forma vermədikdə və onu budamadıqda eninə böyüyərək cərgəarasını tutur, hündür olur.

Ona görə də dünya bağçılığında bir çox əcnəbi alimləri – V.F.Koltunov (1966), müxtəlif şpaler, Z.L.Şerstnyukova, V.Q.Kravchenko (1980) birmərtəbəli, R.V.Koloçko (1978), yastılaşdırılmış, O.V.Afanasyev (1978), yastı və girdə, Q.V.Berezovskiy

(1972), Çap İtaliya palmetta çətir formasını məsləhət görürlər.

Əcnəbi alimləri bir neçə il öncə çətin çox hündür olmasına imkan verməmək üçün budanmadan istifadə edilməsini (A.N.Vinyaninov hələ 1931-ci ildə), profes P.Q.Şitt (1952), çətin həcmi (eni və uzun) ilə saxlanılmalıdır ki, tənəffüs edən hissəsi fəal köklərə yaxın olmasını, N.P.Donski (1968), çətin 3,5 m-dən çox hündür saxlanmamasını və N.P.Donskiyə (1968), görə çətin aşağı salınması V.N.Edilşteyn hələ 1926-cı ildə məsləhət görmüş və tövsiyə etmişlər.

Almaniya Federativ Respublikası (1982), kontur üsulunda budama və çətin aşağı salınması maşın və əl ilə, keçmiş SSRİ-də isə 1963-cü ildən İ.V.Miçurin adına UİBETİ-də, sonra başqa institutlarda maşın və əl ilə aparılması qeyd edilir.

N.P.Donski (1968), yazır ki, keçmiş İ.V.Miçurin adına UİETBİ-də çətiri aşağı salmaq və ağacların bara düşməsinə tezləşdirmək məqsədi ilə budaqları üfqi əyib bağlayır və bir-birinə dolayırlar.

V.Q.Qrənovski, O.A.Qranovskaya (1978), birillik ağacları daimi yerinə əkəndən sonra 2m enində, 3 m, hündürlükdə əkəndən sonra meyvələri divar yaratmaq üçün 3 il budama aparılmışdır.

Ədəbiyyat xülasəsinə əsasən qeyd etmək olar ki, hər bir çətir formasını və budama üsullarını torpaq-iqlim şəraitinə uyğun olaraq sortlar üzrə sınaqdan çıxarması, ağacların formalaşdırılmasında və onların budanmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Aparılmış tədqiqatları nəzərə alaraq biz Quba-Xaçmaz bölgəsi şəraitində Ə.C.Rəcəbli adına Az. ETB və SBİ-nin Quba Yardımçı Təcrübə Təsərrüfatının keçmiş 2 saylı briqadası ərazisində 1976-cı ildə intensiv alma təcrübə bağı salmışıq və keçmiş SSRİ-nin 50 illiyi Sovxozunun 1 saylı briqadası ərazisində 1976-cı ildə əkilmiş intensiv alma bağında geniş tədqiqat işləri aparılmışdır.

Tədqiqat üçün almanın Vaqner prizo-voye, Qolden Delişes, Starkrimson, Azerbadjanskoe, Şampan reneti, Parmen ziminii Zolotoy və s. sortlar götürülmüşdür.

İntensiv meyvə bağlarında tətbiq etmək üçün 1 sərbəst böyüyən palmet, 2 Sərbəst böyüyən yastılaşdırılmış yelpik, 3 Birmərtəbəli palmet və s. çətir formaları işlənib hazırlanmışdır.

Tədqiqat zamanı çətirə forma verildikdən sonra ağacların kontur üsulunda budanması və çətin aşağı salınması ilə bağlı sərbəst böyüyən çətir forması verilmiş ağaclarla müqayisədə onların tez məhsula düşməsi, məhsuldarlığı və iqtisadi göstəriciləri öyrənmişik.

Təcrübə göstərir ki, ağaclar daimi yerinə əkiləndən sonra onların çətinə düzgün forma verəmkə 4-6-cı ildə (şəkil 1 və 2) çiçək açıb məhsul verməyə başlayırlar.

Şəkil 1. Sərbəst palmet çətir forması verilmiş, çiçək açmış 6 yaşlı alma ağacı

Formalaşdırılma ağacların tez məhsula düşməsinə müsbət təsir edən amillərdən biridir. Belə ki, formalaşdırma-ağacın bütün hissələrinin günəş işığından daha səmərəli istifadə etməsinə şərait yaranır. Bu da meyvə budaqcıqlarının və meyvə tumurcuqlarının tez əmələ gəlməsinə müsbət təsir göstərir.

Təcrübə göstərir ki, formavermə ağacların 6-cı ildə də (şəkil 2) çiçək açıb məhsul verməsinə müsbət təsir göstərmişdir.

Şəkil 2. Sərbəst palmet çətir forması verilmiş, çiçək açmış 6 yaşlı alma ağacı

Ona görə də çətinin formalaşdırılması vacib işlərdən biri sayılır. Bu məqsədlə ağacların çətinini formalaşdırarkən onların məhsula düşməsinə tezlaşdırma üçün ağacın bütün hissələrinə, o cümlədən meyvə budaqcıqlarına günəş işığının düşməsinə fikir vermişik.

Ağaclar hələ cavan ikən onlarda güclü büdama və zoğların qısaldılması aparılmışdır. Bu yaşda çətir təşkil edilərkən onlarda lazımı zoğ və budaqlar saxlanılmışdır. Çətir bu cür təşkil etdikdə (şəkil 1 və 2) onlar tez məhsul verməyə başlayırlar.

Çətir forması ağacların məhsul çəkisinə və standart keyfiyyətinə də təsir göstərir (cədvəl 1)

1 sayılı cədvəldən göründüyü kimi sortlar üzrə aparılan təcrübə variantlarında meyvənin çəkilməsi orta hesabla 1 kq artmışdır. Həmçinin 1 sort meyvə 65-79% artmış və qeyri standart isə 6-10% azalmışdır. Belə ki, 1 kq meyvənin satışından 100-150 manat nəzərətə nisbətən əlavə gəlir əldə olunur. Bir hektar sahədən isə orta hesabla 7500 min manatdan və daha çox əlavə gəlir alınır.

Cədvəl 1. Çətir formasının məhsulun çəkisinə və standart keyfiyyətinə təsir, %

Çətireforması	100 meyvənin çəkisi kq	Meyvə standartına görə %-lə		
		I sort	II sort	Qeyri standart
Vaqner prizovoy				
Sərbəst böyüyən çətir forması (nəzarət)	8,4	17	66	17
Sərbəst böyüyən yastılaşdırılmış yelpik çətir forması	9,1	65	28	7
Starkrimson				
Sərbəst böyüyən çətir forması (nəzarət)	7,6	12	66	22
Yastılaşdırılmış yelpik çətir forması	9,5	76	14	10
Qolden Delişes				
Sərbəst böyüyən çətir forması (nəzarət)	8,4	17	63	20
Sərbəst böyüyən palment çətir forması	9,1	72	21	7
Parmen zimniy zolotoy				
Sərbəst böyüyən çətir forması (nəzarət)	8,3	15	58	27
Sərbəst böyüyən yastılaşdırılmış yelpik çətir forması	9,1	79	15	6

Bağçılıqda meyvə dərimini ən məsul işlərdən biridir. Sortun xüsusiyyətindən asılı olaraq meyvəni asan dərmək üçün bu iş vaxtında aparılmalıdır.

Meyvənin dərilmə qaydası şəkil 3-də göstərildiyi kimidir.

Şəkil 3. Meyvənin dərilmə qaydası

Belə ki, meyvə ovucun içərisinə alınır, şahadət barmağı, meyvə saplağının meyvə budaqcıqlarına birləşən yerin üstünə qoyulur, ovuc yuxarıya qaldırılır, barmaq isə aşağı basılır. Meyvə asanlıqla budaqcıqda birləşən yerdən qopur. Bu qaydaya riayət olunmadıqda dərim zamanı orta hesabla 1 ağacdən 4-18% kimi meyvə budaqcıqları qırılır. Bu 1 hektar sahədən 5-6 sentner meyvə məhsulunun itkisi olmaqla fermer 700-800 min manat pulu itirir.

Həmçinin çətir düzgün formalaşdırıldıqda, aşağı salındıqda və kontur üsulunda budandıqda ağacların məhsulu ilbəil artmış olur (şəkil 4).

Çətinin aşağı salınması və kontur üsulunda budanmasının ağacların məhsuldarlığına və eyni zamanda iqtisadi səmərəliliyinə də xeyli təsir göstərir. (Cədvəl 2)

Təcrübədən aydın olmuşdur ki, nəzərətə nisbətən (cədvəl 2) variantlarda orta hesabla hektardan 20-70 sentner məhsul yüksək olmuşdur.

Bu göstəricilər ağacların hektarda sayına görə, çətinin kontur üsulunda budanması nəticəsində yeni meyvə budaqcıqlarının əmələ gəlməsi və həm də meyvə budaqcıqlarını qısaltdıqdan sonra meyvə tumurcuqlarının əmələ gəlməsi hesabına artmışdır.

Şəkil 4. Çətir aşağı salınmış və kontur üsulunda budanması nəticəsində cərgə boyu yaranmış meyvəli divarın görünüşü

Bütün bunlar məhsuldarlığın artmasına və səmərəliliyin yüksəldilməsinə səbəb olur. Variant göstəriciləri nəzarətə nisbətən iqtisadi cəhətdən səmərəli hesab edilir. Xalis gəlir nəzarət variantı ilə müqayisədə çətin kontur üsulundan budanması və aşağı salınması variantlarından müvafiq olaraq

Cədvəl 2. Çətin kontur üsulunda budanması və aşağı salınmasından asılı olaraq almanın məhsuldarlığı və iqtisadi səmərəliliyi.

Variantlar	Qida sahəsi m	Məhsuldarlıq, s/ha	1 s məhsul satış qiyməti min. man.	Pul gəlir min. man.	1 ha çəkilən xərc min. man.	1 s məhsulun maya dəyəri min. man.	Xalis gəlir min. man.	Səmərəlilik səviyyəsi, %
Golden Delişes								
Sərbəst böyüyən çətir forması (nəzarət)	4x2,5	330	110	36300	19140	58	17160	89,6
Çətin kontur üsulunda budanması+aşağı salınması	4x2,5	352	125	44000	20416	57	23584	115,5
Vaqner prizovoy								
Yastılaşdırılmış yelpik çətir forması (nəzarət)	4x2,5	310	110	34100	17670	57	16430	93
Çətin kontur üsulunda budanması+aşağı salınması	4x2,5	372	125	46500	21390	57,5	25110	117,4
Starkrimson								
Yastılaşdırılmış yelpik çətir forması (nəzarət)	4x2,5	311	110	34210	17727	57	16483	93
Çətin kontur üsulunda budanması+aşağı salınması	4x2,5	381	125	47625	21717	57	25908	119,3
Parmen zımnıy zolotoy								
Yastılaşdırılmış yelpik çətir forması (nəzarət)	4x2,5	304	100	30400	17323	57	13072	75,4
Çətin kontur üsulunda budanması+aşağı salınması	4x2,5	347	110	38170	19779	57	18391	93
Golden Delişes								
Yastılaşdırılmış yelpik çətir forması (nəzarət)	5x3	272	110	29920	15232	56	14688	96,4
Çətin kontur üsulunda budanması+aşağı salınması		332	125	41500	18592	56	22908	123,2

ƏDƏBİYYAT

1.Реф. Жур. Плодовые и субтропические культуры, Виноград №5 м. 1983 с.7 США. 2.Реф. Жур. № 2 м. 1982, с-7 лет. Оберко. 3. Реф. Жур. № 5 м. _ _ с-6. 4.Кужеленко В.Г. Мех.обрезки деревьев М. 1972. 5.Гелфандейн. с. 275-284. 6.Виняминов А.Н. Формирование крам плодовых растений, сад и огород № 2, 1931. 7.Грановский В.Г., Кайа О.А. Спири в Колхозе, Жур. Садоводство, № 6, изд. "Колос" М. 1978. 8.Донский Н.Р. Новые в обрезки плодовых деревьев. Карадино – Болгарское книжное изд. Во, 1978. 9.Макан М.Д. Влияние скоров теханизированной обрезки на рост и плодоношения яблони, садоводствои виноградоство, № 6, изд. "Колос", М. 1991-м-9-11. 10.УИТТ. П.Г. Обоснование способ формирования и обрезки деревьев, биологические основы агротехники пловоодство, М. 1952 с-302-307.11.Г.А.Березовский. Касая Палметта, изд. "Таврия", Симферопол, 1972. 12.В.Ф.Колтунов.Опыт Спалерно-карликовое пловоодство на Кубани сады на карликовых подвоях. Изд. "Колос", 1966, с-106-120. 13.3.Л.Шерстьюкова, В.Г.Кравченко. Однорукая палметта. "Садоводство" № 4, изд. "Колос" М-1980. 14.О.К.Афанасьев Формы кроны, подвой, сорт. "Садоводство" № 5 изд. "Колос" М.1978. 15.П.В.Колочко. Полуплоская крона яблони, "Садоводство" № 2, "Колос" М. 1978.

7.700 min manat, səmərəlilik isə 20% artıq olmuşdur.

NƏTİCƏ

1. Alma ağaclarının formalaşdırılması, çətin aşağı salınması, kontur üsulunda budanması, meyvə budaqcıqlarının qısal-dılması, məhsuldarlığa müsbət təsir göstərir.

2. Çətiri kontur üsulunda budadıqda cərgə aralarının becərilməsi, meyvənin də-rilməsi və bağdan çıxarılması xeyli asanla-şır, çətirə hər iki tərəfdən günəş işığı düşür, çətin havalanması yaxşılaşır və meyvə budaqcıqları ilbəl artır.

3. Çətir aşağı salındıqdan, çətin içəri-sinə üstündən tam günəş işığı və müalicələr zamanı üst hissəsinə düşür.

4. Nəzarətə nisbətən xalis gəlir variant-larda 7.700 min manat, səmərəlilik isə 20% artıq olur.

5. Standart keyfiyyətinə görə meyvə, nəzarətə nisbətən təcrübədə 1 sort 65-79%, 2 sort 14-28% və qeyri standart isə 6-10% təşkil edir.